

The Ukrainian Language in the Concept of Russian Scientist of the XIX Century Pyotr Lavrovskii: Polemical Reflections

Bohdan Sokil

*PhD of Philological Sciences, Associate Professor;
Department of Ukrainian Applied Linguistics, Faculty of Philology,
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)
sokil.bogdan@gmail.com*

Abstract

The interpretation of the status of the Ukrainian language in relation to other Slavic languages, in particular Russian, presented in the works of Russian scientists of the 19th century attracts the attention of modern linguists and refers to the most important problems of the history of the Ukrainian language and Ukrainian diachronic sociolinguistics. The author analyzes the scientific activity of the Russian linguist Pyotr Lavrovskii. Particular attention is paid to the views of the linguist on the Ukrainian language, its origin and development. The error of the Russian scientist, who defended the idea of the later emergence of the Ukrainian language and its unity with the Russian language until the 13th century is brought to light. Attention is drawn to the groundlessness of the statements of modern linguists who tried to justify the scientific views of Peter Lavrovsky regarding the origin of the Ukrainian language after the invasion of the Tatars. It is accented that Russian official science did not recognize the independence of the Ukrainian language and its differences from Russian. The myth of the common "cradle" of the origin of the Ukrainian and Russian languages has been dispelled. It is emphasized that national self-awareness is formed since childhood.

Keywords: Ukrainian language, Russian scientist, language status, diachronic sociolinguistics, language origin, language development.

УКРАЇНСЬКА МОВА В КОНЦЕПЦІЇ РОСІЙСЬКОГО ВЧЕНОГО ПЕТРА ЛАВРОВСЬКОГО: ПОЛЕМІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ

Богдан Сокіл

Анотація

Інтерпретація статусу української мови стосовно інших слов'янських мов, зокрема російської, описана в працях російських учених ХІХ століття, привертає увагу сучасних лінгвістів і стосується важливих проблем історії української мови та української історичної соціолінгвістики. Проаналізована наукова діяльність російського мовознавця Петра Лавровського. Особливу увагу приділено поглядам лінгвіста на статус української мови, питання, які стосуються її розвитку та походження. Доказано помилковість поглядів російського ученого щодо часу виникнення української мови і ступеня її спорідненості з російською мовою до ХІІІ-го століття. Звернено увагу на безпідставність тверджень сучасних лінгвістів, які намагалися виправдати наукові погляди Петра Лавровського щодо походження української мови після нашестя татар. Наголошено, що російська офіційна наука не визнавала самостійності української мови, її відмінності від російською. Розвіяно міф про спільну «колиску» походження української та російської мов. Акцентовано, що національна самосвідомість формується з дитинства.

Ключові слова: *українська мова, російський учений, статус мови, діахронічна соціолінгвістика, походження мови, розвиток мови.*

Мета дослідження – висвітити погляди Петра Лавровського щодо статусу української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими, зокрема з російською мовою, на підставі аналізу праць ученого з цього питання, залучаючи сучасну наукову літературу, у якій розглядають концепції російського вченого.

У якості методів вибираємо *концептуально-аналітичний*, який дає можливість кваліфікувати і методично оцінити теоретичні положення Петра Лавровського, доповнюємо його *історико-зіставним* методом, який дозволяє адекватно висвітлити погляди вченого у визначеній площині і в перспективі – з погляду сучасності, аксіологічний метод застосовуємо для врахування цінносних орієнтирів ученого та аналізу його наукового дискурсу у порівнянні з науковим дискурсом його сучасників, з одного боку, Ізмаїла Срезневського та Михайла Погодіна, а з другого – Михайла Максимовича, а також учених ХХІ століття (Григорій Півторак); цей метод доповнюють *описовий* і *аналізу та синтезу, індукції та дедукції*, які актуалізовані для формування концептуальних положень дослідження і його висновків.

Петро Лавровський народився 25 березня 1827 року в с. Видропужськ, тепер Спіровського р-ну Твер. обл. Росія – рос. та укр. славіст, лексикограф, педагог, осв. діяч, доктор слов'яно-руської філології, професор, чл.-кор. Петерб. Ан з 1856, академік Югословян. академії наук і мистецтв. Закін. 1851 Гол. пед. ін-т (з 1851 працював у Харків. ун-ті, з 1855 – професор, у 1869–1872 – ректор Варшав. ун-ту, з 1875 – попечитель Оренбурзького, а в 1880–1885 – Олесн. навч. округів). (Українська мова. Енциклопедія, 2004, с. 290).

З 1851 р. почав працювати на кафедрі слов'янських наріч у Харківському університеті. Отримав ступінь магістра за дисертацію «О языкѣ сѣверныхъ русскихъ лѣтописей» (1852), у якій, окрім дослідження новгородського наріччя, дав ґрунтовний історичний нарис великоруської (російської) мови. Автор кількох статей, які стосувалися української мови (називав її наріччям. – Б.С.), зокрема: «Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго сранительно съ великорусскимъ и другими славян. нарѣчіями» (1859), «По вопросу о южорусскомъ языке

(Письмо къ редактору)» (1861), «Ответъ на письма г. Максимовича к г. Погодину о наречіи малорусском» (1861), «О русскихъ въ Галиціи» (1861). (Брокгаузъ Ф., Ефронъ И., 1895, Т. XVII, с. 215).

Петро Лавровський увійшов в історію лінгвістики як науковець, який стверджував про значно пізніше походження української мови. У дискусії, яка розгорнулася в XIX ст, російський мовознавець однозначно підтримав антиукраїнську та антинаукову позицію російських науковців Ізмаїла Срезневського та Михайла Погодіна. Тому, на нашу думку, не зовсім обґрунтованими є твердження Григорія Півторака, який чомусь виправдовує Петра Лавровського, зауваживши, що «претензії до нього дещо перебільшені, а критика його не завжди справедлива» (Півторак, 2019, с. 8).

Далі професор Григорій Півторак стверджує, що «до наукової та громадської діяльності П. Лавровського, як до будь-якого іншого діяча, чи історичного факту, процесу, чи явища *методологічно неприпустимо* застосовувати сучасні критерії та оцінки, які щодо далекого минулого майже завжди будуть некоректними». За переконанням Григорія Півторака, даючи оцінку тому чи іншому історичному факту чи події, необхідно перенестися в ту епоху, «відчутти її проблеми та цінності, тогочасні суспільні та наукові пріоритети» (Півторак, 2019, с. 8).

На нашу думку, твердження про «неприпустимість сучасних критеріїв до оцінки історичного минулого» є помилковим. Як тоді пояснити аксіому: все найкраще пізнається на відстані? Послугуючись «неприпустимістю» та «перенесенням в ту епоху», можна буде через століття виправдати війну, яку почала Росія. Простежується аналогія: XIX ст. – заперечення української мови та, відповідно, української нації, XXI ст. – спроба знищення українців.

Зауважимо, що така думка була офіційною за часів Радянського Союзу, оскільки створювали єдиний народ зі спільною, звичайно, російською мовою. Однак підтримувати таке твердження (у згаданій статті Григорія Півторака немає жодного слова заперечення офіційної «совєтської» мовознавчої школи) у 2019 р. виглядає непереконливо.

Уважаємо, що наукові переконання Петра Лавровського можна пояснити кількома критеріями:

а) він як етнічний росіянин був продуктом своєї епохи і не міг відстоювати іншу, відмінну від офіційної, думку про існування спільної мови і самостійний розвиток української мови, починаючи лише із XIII ст.;

б) роблячи такий науковий висновок про самостійність української мови, Петро Лавровський повинен був проаналізувати ті ж документи, яким користувався Михайло Максимович. Однак чомусь цього не зробив (або зробив, але свідомо не посилався на них), а покликався на відвертого українофоба Михайла Погодіна;

в) можна допустити, що в тих документах, які вивчав російський професор, особливості української мови були настільки яскраво виражені, що йому як «чесному науковцеві» (за Григорієм Півтораком) неможливо було не визнати окремішності української мови, щоправда тільки з XIII ст. ;

г) як вченому, Петру Лавровському повинно бути відомо, що Русь і Росія – це різні топоніми. Русь, а отже, руська (українська) мова існували віддавна, коли про московію, тим більш великоруську (російську) мову не було й згадки. Окрім того, мова розвивається впродовж тривалого періоду. Тому дивно, що до XIII ст., за вченням вчених-українофобів, існувала спільна мова і раптом з'явилася зовсім окрема від російської мови українська мова.

Дискусію навколо української мови в першій половині XIX ст. спричинила наукова діяльність Михайла Максимовича. У ній опосередковану участь узяв видатний фахівець Ізмаїл Срезневський, активну – інші російські вчені, насамперед історик Михайло Погодін та лінгвіст Петро Лавровський.

Не зупиняючись детально на поглядах українського мовознавця Михайла Максимовича та росіянина Ізмаїла Срезневського (це тема окремої наукової розвідки), наголосимо лише на основних постулатах кожного вченого, які, власне, спричинили мовознавчу дискусію.

Михайло Максимович відіграв провідну роль у розробці української тематики, зокрема й лінгвістичної. У своїх публікаціях учений неодноразово звертав увагу на особливості звукової та граматичної систем української мови. Михайло Максимович, пояснюючи

запропонований ним етимологічний правопис, дав ґрунтовну характеристику особливостей української мови, окреслив самостійність української мови, її відмінність від російської.

Наукові погляди Ізмаїла Срезневського були суперечливі: від визнання самостійності української мови, її багатого лексичного складу, живописності серед інших слов'янських мов – до фактичного заперечення її як окремої.

Доцільно зауважити, що вступ Петра Лавровського в мовознавчу дискусію спричинили ще й наукові розвідки російського історика Михайла Погодіна, який, виписавши з Київського літопису слова, вирази, стверджував, що вони – суто великоруські, оскільки скрізь бачимо «избу, истопку, а не хату; сапоги, лапти, а не чоботи». (Погодин, 1856, Т. V, с. 73).

Такі висновки є основою теорії про російське заселення Києва у давнину, тоді як українці переселилися сюди значно пізніше. Російський історик наводив такі аргументи:

1. У «малоросів», усупереч їхньому співучому характерові, не збереглося пісень про давні часи.
2. Зміст давніх літописів швидше російський, ніж український (Погодин, 1856, Т. V, с. 79).

Отже, з цього він зробив висновок, ніби «малоросіяни» прийшли на київські землі з Карпат після татар (Погодин, 1856, Т. V, с. 80).

Часопис «Основа» надрукував у 1861 р. статтю Петра Лавровського «Отвѣтъ на письма г. Максимовича къ г. Погодину о наречіи малорусскомъ». Редакція у примітці зауважила, що не поділяє поглядів вченого щодо походження української мови. Сентенції, виловлені автором статті, на думку редакції, можуть допомогти з'ясувати питання, оскільки і росіяни, і поляки вбачали в південноруській писемності початки своєї мови, не визначаючи особливостей місцевої мови.

Помѣщаемъ ее, (т. е. статью) не какъ выраженіе мнѣній редакціи по вопросу о Южнорусскомъ языкѣ, а какъ личное мнѣніе автора, могущее вызвать возраженіе, а можетъ быть и разрѣшеніе вопроса, весьма любопытнаго въ настоящее время, когда-сь одной стороны

– Великороссы, а с другой – Поляки, въ древней южно-русской письменности усматриваютъ начатки своихъ собственныхъ языковъ и не признаютъ, въ тоже время, признаковъ языка мѣстнаго. Г. Лавровскій весьма часто ссылается на Новгородскія лѣтописи, но всповнимъ мнѣніе, высказанное недавно г. Костомаровымъ о поразительномъ сродствѣ между новгородской и южнорусской народностью (Лавровский, 1861, с. 14).

Ці зауваження вразили Петра Лавровського «неточностью выраженной и смѣшеніемъ предметовъ», (Лавровский, 1861, с. 72) тому він вирішив пояснити свою наукову позицію.

Зауважимо, що позицію російських вчених щодо походження української мови вчений намагався обґрунтувати з суто шовіністичних російських поглядів. Виявилось, що варто замітнити лише одну літеру і проблеми з підтвердженням наукової гіпотези зникають. Петро Лавровський твердив, що доцільно лише змінити [о] на [у], оскільки народ знає тільки *Русь, Русьь*, прикметник *русскій*.

«...неправильность или чужеземность терминовъ Россъ, Великороссъ, встрѣчающихся въ письменномъ языкѣ торжественнаго слога одъ и иныхъ воззваній прошлаго вѣка, всего нагляднѣе обнаруживается изъ отсутствія отъ нихъ прилагательныхъ росскій или великоросскій» (Лавровский, 1861, с. с 73).

Петро Лавровський визнавав, що форма *Росія* з'явилася пізніше, а тому її можуть використати поляки, щоб штучно «сколоченнымъ» терміном «*росіянинъ*» вказати на відмінність північного народу від південного. Однак треба зазначити, що народ говорив *Ра(о)сѣя*, і цей номен зафіксований в український піснях, навіть українських.

«Народъ русскій сѣверный... не знаетъ ни Росса, тѣмъ менѣе – Великоросса, а исторія, на самыхъ страницахъ своихъ, отмѣтила для сѣвера названіе Русь, Русская земля, въ ту пору, когда югъ не

успѣлъ еще и войти въ составъ одного государственнаго цѣлаго: Отъ тѣхъ прозвася руская земля» (Лавровский, 1861, с. 73-74).

Російський учений резюмував, що великоросами був він та Михайло Погодін. Проте крім великоросів є найголовніший, «говорившій о томъ же дѣлѣ съ полнымъ знаніемъ его..., какъ истинный ученый, фактами, а не пустыми словами» (Лавровский, 1861, с. 74). Петро Лавровський мав на увазі Ізмаїла Срезневського.

На нашу думку, про Ізмаїла Срезневського Петро Лавровський згадав не випадково. Мабуть, для нього важливим було те, що Ізмаїл Срезневський, народившись у Росії, маленькою дитиною переїхав у Південну Русь, яка, за Петром Лавровським, стала для нього новою батьківщиною.

Зауважимо, що не зовсім зрозуміло, з яких причин Ізмаїла Срезневського необхідно ідентифікувати як українця. Переконливішими щодо українськості Ізмаїла Срезневського слугують зауваження редакції газети «Основа».

«Изъ чего видитъ г. Лавровскій, что въ г. Срезневскомъ мы приобрѣли новаго соотечественника? Не изъ того ли, что, живя въ Харьковѣ, онъ находилъ для себя полезнымъ издавать сочиненія Котляревскаго и украинскыи народныя пѣсни съ замѣтками въ духѣ тогдашняго, вовсе не критическаго направленія, а перейдя на кафедру въ С.-Петербургскій университетъ и Академію наукъ, тотчасъ убедился, что гараздо полезнѣе отвергать возможность своеобразнаго развитія украинской литературы и народности» (Лавровский, 1861, с. 74).

Росіянин твердив, що неможливо дорікати великоросам, а тим більше порівнювати їх з поляками. Висловивши абсолютно маніпулятивну думку, що лише двоє росіян і один малорос доводили про пізніше походження української мови, тоді як поляки, навпаки, «цілими легіонами» стверджували про відсутність малоруського наріччя.

Висновки цих двох росіян ґрунтуються винятково на основі наукових

даних і зроблені зі спостережень над мовою давніх пам'яток руської словесності, тобто стали наслідком філологічних, а точніше лінгвістичних досліджень фонетичних та етимологічних норм.

Доволі цинічно виглядало твердження Петра Лавровського, що тоді, коли двоє росіян говорили про українське наріччя, українці і мовчали. Це абсолютно не відповідало дійсності.

«Лишь только г. Погодинъ заселилъ великоруссами землю Кіевскую, г. Максимович вступилъ съ нимъ въ прю...» (Лавровский, 1861, с. 76).

Однак росіянин «не помічав / не хотів помічати» українського вченого.

Відстоюючи думку про самостійність української мови лише з XIII ст. Петро Лавровський знову покликається на «українця» Ізмаїла Срезневського, який раніше за нього та Михайла Погодіна висловлював думку, що малоруське наріччя почало проявляти свої особливості лише в XIII ст.

«Слѣдовательно, не только два великорусса, но, что относится къ непризнанной вами чести малоруссовъ, и одинъ малоруссъ, прежде всѣхъ путемъ чисто научныхъ и самихъ строгихъ ученыхъ наблюдений, заявили, что въ древней письменности русской не выразились характеристическія свойства нарѣчія малорусскаго» (Лавровский, 1861, с. 76).

Отже, покликаючись на нібито українського вченого, росіянин Петро Лавровський намагався ствердити позицію тогочасної офіційної науки про спільне походження української та російської мов.

Петро Лавровський наполягав, що давня руська писемність стала початком для розвитку російської мови.

«Сколько ни извѣстно намъ памятниковъ древней письменности, и южной и сѣверной, языкъ въ нихъ один и тотъ же, за исключеніемъ

развѣ мѣны взаимной ч и ц новгородцевъ....Этотъ единый письменный языкъ настолько же былъ начаткомъ сѣвернаго литературнаго языка, насколько и южнаго, иначе онъ былъ начаткомъ литературнаго языка русскаго» (Лавровский, 1861, с. 78).

Петро Лавровський зауважував, що знову об'єднавшись в одну державу, у XVII ст. жителі півдня «встрѣтили тотъ-же письменный языкъ на сѣверѣ» (Лавровский, 1861, с. 78). Ця писемна мова була їхньою писемною мовою, однак уже більш розвиненою. Такі спостереження дали підставу стверджувати про те, що давня руська писемність стала початком як російської, так і української мов. Зауважимо, що росіянин ще й намагався «відсунути» самостійний розвиток української мови.

«...учений знатокъ славянських нарѣчій и въ частности малорусскаго нарѣчія, какъ ему роднаго, малорусс, а за нимъ только два Великорусса, въ древней письменности русской до XIII – XVI вѣковъ видять одинъ языкъ для всѣхъ областей государства и въ немъ необходимо справедливо усматриваютъ начатки собственнаго языка письменнаго, т. е. русскаго литературнаго, одинаковаго для сѣвера и для юга Россіи» (Лавровский, 1861, с. 79).

Отже, Петро Лавровський, слідом за іншим росіянином істориком Михайлом Погодіним, стверджував, що на півдні Росії в XI–XII ст. панувало не «малоруське», а «великоруське» наріччя (Лавровский, 1858, Кн. 3, с. 71–74).

Безумовно, Петро Лавровський був видатним науковцем. Незважаючи на російське походження, що було й залишається нині синонімом шовіністичності, великодержавності, часто брехливості, все-таки, досліджуючи розвиток української мови, він змушений був визнати її окремішність від російської (хоча лише з XIII ст.). Уважаємо, що ці ознаки української мови настільки виразно проявилися в досліджуваних мовознавцем документах, що неможливо було на них не звернути уваги,

неможливо було знову просувати таку улюблену для російських шовіністів думку про ще пізніший розвиток української мови.

Українській мові Петро Лавровський присвятив ще кілька статей, зокрема 1859 р. з'явилася його праця «Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчя малорусского сравнительно с великорусскимъ и с другими славянскими нарѣчьями». У ній автор наголосив, що «малоруське наріччя» розвинуло в собі такі ж своєрідні риси, як і інші наріччя слов'янські (Лавровский, 1859, с. 229).

Проаналізувавши записи народної словесності, вчений виділив низку особливостей української мови, що відрізняють її від інших споріднених мов, насамперед від російської. Мовознавець намагався охопити всі мовні рівні: фонетику, словотвір, морфологію, синтаксис.

Серед особливостей голосних звуків, що відокремлюють українську мову від інших, Петро Лавровський виділив такі: 1) вживання *и* (тобто *i*) замість *ѣ*; 2) *и* (тобто *i*) замість *о*; 3) незмінність *о*, коли на ньому немає наголосу; 4) злиття *ы* з *и*; 5) заміна *у* через *ѳ* (Лавровский, 1859, с. 230).

Цікаві коментарі Петра Лавровського до цих явищ. Привертає увагу його твердження про те, що «современное *и* некоторых наречий, равное стар. – слав. *ѣ*, не развилось из последнего, а уцелело от первобытных времен». Думка некоректна, але важлива тим, що автор фактично визнає *i* на місці *ѣ* прадавньою рисою української мови. Він зазначив, що «в говоре черниговском», тобто в північних говірках української мови, під наголосом на місці *ѣ* виступає *ије* (Лавровский, 1859, с. 230).

Автор зізнався, що не може визначити закономірностей $o > i$, але гадає, «что этот переход находится в тесной связи не столько с ударением, сколько, вероятно, утраченою уже долгою и краткою звуков гласных» Там само с 232. Він пробував визначити територію поширення дифтонгів на місці *-уи* в українських говорах у східній частині Чернігівської губернії, по Десні, *i –уо* – за Дніпром (Лавровский, 1859, с. 233).

Дослідник звернув увагу на *у* в дієслові *бути*, а також в дієслові із суфіксами *-овати* (*-евати*): *купувати, ночувати...* (Лавровский, 1859, с. 237).

До особливостей системи приголосних звуків в українській мові,

Петро Лавровський (також за Павлом Шафариком, як він сам визнає) виділяє такі:

- 1) *в* заміняє *у*;
- 2) *г = һ* заміняє $\square = g$;
- 3) *к* заміняє *ц* (*квітка*);
- 4) *хв* заміняє *ф*;
- 5) *в* заміняє *л*;
- 6) *ц, с, з* заміняють *г, х, к* перед *и* (*і*);
- 7) *ж* і *ч* заміняють *г* і *к* у наказому способі;
- 8) приставні звуки *и* перед *кь /икь/* та *в* перед *и* (*о*) та *у*;
- 9) закінчення іменників жіночого роду *-ця* заміняє *-ца*;
- 10) *-тця* заміняє *-ться*... (Лавровский, 1859, с. 238).

Окрім перелічених ознак, на які звертали увагу й інші дослідники української мови, Петро Лавровський виділив ще низку особливостей:

1) чергування «звучных и отзвучных», гортанних із відповідними їм шиплячими та свистячими, а також чергування свистячих і шиплячих між собою, наприклад, *брякати, гила* замість *кила, бджола, жахати* (очевидно, автор мав на увазі інші в російській мові: *доска, пчела, ужасать*);

2) чергування губних приголосних, наприклад: *млинець* (замість *блинь*), *каптань*;

3) наявність *дж*: *пробуджувать* (але в деяких говорах *йиздю, родю*);

4) взаємне чергування *р* і *л* наприклад: *талирка* (замість *тарелка*), *тарель* (замість *талерь*), *колоривна* (замість *короливна*);

5) «приставний» звук *д* перед *ж* і *з*, наприклад: *дзвинь, дзеркало, джерело, джгутъ*;

6) «приставні» голосні *й, в, г* перед голосними, наприклад: *йушка, йанголь, вутка, вичи, гострый*;

7) занепад деяких голосних і приголосних звуків, наприклад: *иголка–голка, имати–мати, возьми–озьми*;

8) перестановка звуків, розвинена переважно при *р*, наприклад: *кирница* (зам. *криница*), *вырынае* (зам. *вынырае*) (Лавровский, 1859, с. 238–243).

Одним із перших серед дослідників Петро Лавровський звернув увагу на словотвірні особливості української мови, а саме:

1. В іменниках – на розвинутість, рухливість, особливу м'якість і ніжність під час утворення особових, зменшених і пестливих імен. Суфікс *-енко* «выражает молодое поколение происхождения от того, кому придается, напр. *Петренко, Никитенко*». Серед засобів демінутивного словотвору вчений виділяв: суфікси *-нька, -нько, -чка, -чко* тощо, наприклад: *могилюнька, королівонька, зиронька, козаченько, ледащиченька, сонечко, лижечко, сіделечко* і т. ін.

Дослідник наголошував, що російським іменникам на *-е* в українській мові відповідають назви з подвоєним приголосним і кінцевим *-я*: *покрывання, гилля, браття, клочья*.

Для української мови характерні найменування дружин за іменами та прізвищами чоловіків, утворені за допомогою суфікса *-иха*, наприклад: *Петриха, Никитенчиха*, слова «бранные» з суфіксом *-юка*: *злюка, гадюка* і т. д., *-юга*: *пьянюга* тощо, «окончания» *-щи*: *жалющи, любущи, радущи, хвастощи*.

Науковець виділив також інші особливості українського словотвору, зокрема складні слова типу: *козидорога*, «місяць лютий», *збавиздоровля* «мучитель», *завязирука*, «препятствие», *прюйдывитъ, паливода* та ін.

Він звернув увагу на те, що деякі іменники української мови мають відмінну від російських форму граматичного роду: *пыломъ припадуть; у божу путь; вся звѣрь у поли*.

2. У прикметниках українська мова вживає ті ж словотвірні засоби, що й російська, однак, на думку Петра Лавровського, надає їм іншого значення, наприклад: у російській мові присвійні прикметники на *-иний* «одночленні», а в українській – «дwochленні»: *ластовиний* від *ласточка*, *вдовиний* від *вдова*. Формат *-кій* вживається замість *-ний*: *видкій, важкій*. В українській мові поширені здрібнілі прикметники на *-сенькій*: *ріднесенькій*, часто з подвоєнням чи потроєнням: *тонесесенькій, билесесенькій*. Утворення вищого ступеня порівняння в українській мові характеризуються злиттям *Ѣи (и)* в один звук *и*, обов'язково з наголосом: *скориший*.

1. Суфікс **-ко** використовується під час творення зменшених форм числівника, наприклад: *двойко, обойко, дванадцятерко*.

2. Особливістю творення займенників є вживання давнього **сь** з «приставкою в началі звука» **о** (=ось), поєднання його із займенниками не тільки в називному, а в інших відмінках: *чогось, комусь*.

3. В утворенні дієслів часто зворотний займенник **ся** додається до дієслів «середнього стану», наприклад: *присягати́ся, поспши́шатися*. Приголосні **з, к, х** в інфінітиві перед **-ти** зберігаються: *жегты, стригты, пекты*.

4. Має свої особливості українська мова і у творенні прислівників, прийменників, наприклад: деякі іменники, вжиті в значенні прислівників у російській мові у формі орудного відмінка однини, в українській мові вживаються у тому ж відмінку в множині: *округи* (=кругом), *пишкы* (=пешком). Петро Лавровський виокремлював деякі українські прислівники, що виникли через адвербіалізацію іменникових та прикметникових форм із прийменниками та ін.: *допослида, надогад, изтыхенький, науманья*. Автор звернув увагу на українські складні прийменники: *за для тебе, по□ зь двирь, измижъ города, понад Десною, зь пидь кормиги*, деякі інші незмінні слова, зокрема *лебонь* (Лавровский, 1859, с. 244–251).

Науковець вказував на особливості української мови і в граматичних формах:

1. Українська мова під час відмінювання зберігає м'якість приголосних **к, з, х** у формах давального та місцевого відмінків однини перед **и**, наприклад: *на вильси, у лузи, у руци*.

2. Наявність форм двоїни спостерігається і в тих іменниках, що виражають «двойственность» предмета в одному слові, наприклад: *два, вила*, (=вилы), *пид ноzi, очыма, плечыма, дверыма*. Закінчення орудного–давального відмінків двоїни перейшли на числівник *три*: *трыма неводамы*.

3. Кличний відмінок уживається із закінченнями, що були властиві давній слов'янській мові, наприклад: *доле, неробытнице, козаченьку* та ін.

4. Збереглося давнє закінчення *–ови* (*–еви*), наприклад: *свекрови, красви*.

5. Голосні звуки *о* та *е*, що походять з коротких *ѣ* та *ь*, під час відмінювання не випадають, наприклад: *лобѣ–лоба, ротѣ–рота*.

6. Прикметники у формі місцевого відмінка однини закінчуються не на *–мъ*, а на *–му*, наприклад: *на синьому морю, у темному лузі*.

7. Деякі прикметники у формі називного відмінка множини закінчуються на *–иі*, наприклад: *червоніі черевички, золотіі крылечка*.

8. Збереглися форми деяких відмінків займенника *сь*, наприклад: *ой як прийде до дівчыны сю нич ночуваты*.

9. Характерним є закінчення *–мо* дієслів у формі 3-ої особи множини, наприклад: *робимо, ходимо*.

10. Використовуються форми минулого часу, утворені за допомогою дієслова *быти*, наприклад: *казав еси, пустив еси*.

11. Для української мови характерні складені форми дієслів майбутнього часу, утворені за допомогою дієслова *мати* (*имати*), вони можуть вживатися окремо або разом із головним дієсловом, наприклад: *покинуты маєш, покинутыму, покинутымеш*.

12. Зберігається давня форма 2-ої особи однини і множини дієслова *дати*: *даси, оддаси, дасте* (Лавровський, 1859, с. 257–260).

Синтаксис, на думку Петра Лавровського, майже однаковий для всіх слов'янських мов, однак і в цій галузі вчений виділив кілька ознак, властивих лише українській мові:

1. Присудок у формі середнього роду однини минулого часу вживається при підметі у формі чоловічого або жіночого роду множини, наприклад: *три козаки прийшло, купалося два голубоньки*. Враховуючи цю рису, згадував й форми на *–но*, *–то*: *на дворы кони взято, до них прихожено*.

2. Числівники *два*, *три*, *чотири* керують іменником і вимагають форм називного відмінка множини, наприклад: *два голубонькы, три козаки, чотири сыны*.

3. Учений звертає увагу і на вживання форми родового відмінка для вираження часу: *щасливоу годыньки родилась* (Лавровський, 1859, с. 261–263).

Услід за Михайлом Максимовичем, Петро Лавровський визнавав самостійність української мови. Вчений переконаний у споконвічності питомих ознак української мови. Описавши її фонетичні, морфологічні, словотвірні й синтаксичні особливості, лінгвіст дійшов до висновку, що вони «неоспоримо дают этому наречию право на такое же самостоятельное место, какое занимают й другие наречия словянские» (Лавровский, 1859, с. 263–264).

Однак погляди Петра Лавровського, викладені у статті, досить суперечливі.

Взявши до уваги спільні з російською ознаки української мови, він стверджував, що «наречие малорусское стоит в ближайшем родстве к великорусским», покликаючись, зокрема, на відомі спільні риси у східнослов'янських мовах: **Ж** >у, **А** >я і т. д. (Лавровский, 1859, с. 263–264).

В українській мові Петро Лавровський виділяв низку особливостей, що, на його думку, наближають її до інших слов'янських мов, зокрема сербської. До таких особливостей у фонетиці учений відніс: чернігівську вимову **иє** на місці **Ѣ**, загальне змішування **ы** та **и**, вимову **г** (**h**), вживання **дж** замість **ж** «при смягчении звука **д**», протетичний **и** перед приголосними, особливо перед **р**, за яким у давнину йшов глухий голосний звук. У морфологічній структурі до спільних із сербською мовою він зарахував змішування форм давального відмінка з формами місцевого відмінка однини прикметників, флексію **–мо** в I особі однини і майбутній час із допоміжним дієсловом (хоч у сербській мові тут допоміжне дієслово **–ћу**).

До спільних із сербською мовою автор також відніс і деякі збережені українською мовою давні риси, зокрема кличний відмінок, форми двоїни в іменниках, що означають парні предмети, закінчення **–ови** (**–еви**) в давальному відмінку (Лавровский, 1859, с. 264).

У своїх аргументах Петро Лавровський, крім іншого, припускається явних помилок, адже в сербській мові функціонує проривний, а не гортанний **г**, немає протетичного **и** перед **р** і т. д.

На підставі виділених рис учений робить висновок, що «малоруське наріччя» – окрема слов'янська мова, перехідна від північного,

великоруського наріччя до південнослов'янських мов (Лавровський, 1859, с. 264).

У висновковій частині статті Петро Лавровський про пізніше заселення українцями півдня Русі.

Не встречая ни одной черты из приведенных выше, сродных с сербским наречием, в древних памятниках русских, писанных на юге России, замечая напротив, на основании этих памятников резкое, в звуках и формах, единство для языка обеих половин Руси и имея в летописях и актах новгородских решительное доказательство невозможности не прорваться где-нибудь говору народному в письменности, должны обратиться с большим еще правом опять к гипотезе, высказанной некогда М. П. Погодиным относительно позднейшего выселения малорусского племени, после порабощения юга России татарами, с Карпатских гор, – к гипотезе, объясняемой вообще родством говора малорусского с русинским карпатским и подтверждаемой общими чертами с сербским наречием, некоторые легко могли развиваться на соседних с сербскими поселениями Карпат ...» (Лавровський, 1859, с. 265).

Зрештою, науковець слушно зауважив, що «нельзя и думать о большей близости к малорусскому наречию польского» (Лавровський, 1859, с. 266).

Михайло Максимович не відповів на цю статтю Петра Лавровського, що й змусило останнього відкрито вступити в полеміку з українським мовознавцем. У журналі «Основа» він надрукував «Ответь на письма к г. Погодину о наречии малорусскомъ». На думку Петра Лавровського, Михайло Максимович не повинен був визнавати «малоруське» наріччя і в давні часи з тими особливостями, які притаманні йому тепер, оскільки тим самим ставить це наріччя на той же ступінь віддаленості, на якому воно перебуває на поч. ХІХ ст., і нібито відкидає те, з чим погоджується: чим далі в давнину, тим наріччя слов'янське є ближчими одне з одним, тому і нинішнє «малоруське наріччя» повинно мати щось таке, чого не мало колись (Лавровський, 1861, с. 14).

Науковець був переконаний, що під час розгляду питання розвитку та формування самого лексичного матеріалу замало, оскільки «состав языка, разумея под этим его лексикон, в самобытной основе своей, в корнях словянских, есть общее достояние целого племени» (Лавровский, 1861, с. 17).

Учений не погоджувався з Михайлом Максимовичем у тому, що саме прекрасне знання церковнослов'янської мови, не дало змоги українцям виявити свої діалектні особливості, а тому переконував, що до XIV ст. поділу на два наріччя «велико-» та «малоруське» не було (Лавровский, 1861, с. 24).

Своє переконання Петро Лавровський обґрунтував багатьма причинами, а саме:

1. Браком «малорусизмів» у всій давній писемності, південній і північній.

2. Неминучістю вияву особливостей народної мови, навіть тоді, коли писемність була церковнослов'янською.

3. Наявністю у цій писемності специфічних ознак «общерусского языка» і місцевих особливостей мови Новгороду.

Появою у пізніших творах XIV ст., поряд із церковнослов'янськими, значної кількості особливостей «малоруського» наріччя на півдні та великоруського на півночі (Лавровский, 1861, с. 34–35).

Зрештою, заперечуючи Михайлові Максимовичу, Петро Лавровський без достатніх підстав відносив м'якість звука [ц] до явищ «общерусских» (Лавровский, 1861, с. 35–36), а український африкат *дз*, на його думку, не є збереженням «первобытного звука» (Лавровский, 1861, с. 39–40).

Редакція журналу «Основа» опублікувала статтю Петра Лавровського, подавши до неї свої зауваження. У примітці зазначається, що і росіяни, і поляки вбачають у давній південноруській писемності початок своїх сучасних мов і не визнають самобутності ознак місцевої мови (Лавровский, 1861, с. 14).

У журналі Міністерства народної освіти за вересень 1863 р. Петро Лавровський знову повернувся до проблем української мови, надрукувавши, однак, анонімно статтю «О некоторых фонетических и

грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, несходных с великорусским и польским».

Оця анонімність дала підстави сучасним мовознавцям сумніватися в авторстві статті. Зокрема, професор Григорій Півторак стверджує, що цю статтю написав «не П. О. Лавровський, а якийсь українець, можливо, аматор, який не наважився оприлюднити своє прізвище» (Півторак, 2019, с. 10).

Підтверджуючи свою думку, Григорій Півторак констатує, що анонімний автор на початку називає своїх попередників – «першого слов'янського філолога нашого часу» – Павела Міклошича, а далі відзначає: «Другой филолог, великорус, и не только чуждый всякого пристрастия к малорусам и их языку, но и вступивший, по своим мнениям, в противоречие с южнорусским органом «Основною». (Півторак, 2019, с. 10). І далі: «Вопреки голословному мнению тех, которые думают видеть в нем смесь русского с польским, этот филолог, напротив, путем филологических исследований его конструкции находит в нем близость прежде всего с великорусским. А потом с сербским и хорутанским (по нашему мнению, он ближе у словацкому». (Півторак, 2019, с. 10)

Інший мовознавець Петро Білоусенко у статті «Історико-дериватологічні студії П. О. Лавровського» зазначає, що в праці «О некоторых фонетических и грамматических особенностях южнорусского (малорусского) языка, несходных с великорусским и польским» Петро Лавровський наводив ознаки, які доводять самостійність української мови. (Білоусенко, 2019, с. 98)

На нашу думку, незважаючи на анонімність, можна стверджувати, що вказана стаття все-таки належить Петрові Лавровському, оскільки а) і в інших працях він згадував про двох великоросів; б) не вважав українську мову близькою до польської.

Отже, у згаданій статті описано особливості, притаманні лише українській мові. На початку дослідження автор зазначив, що дотримується орфографії, прийнятої всіма, хто писав українською мовою, а саме:

1) «твердий» **и** передає знаком **и**, а «м'який» – знаком **і**;

2) «твердий» *e* – знаком *e*, а «м'який» – знаком *є*, замість букви *ѣ* вживає сполуку –*йо*.

Серед описаних ознак, виділимо такі:

– зміна *o* та *e* здебільшого на *i*, наприклад: *вілъ, кітъ, кінъ, шість, вечір, камінь*. У словах, у яких у старослов'янській мові траплявся звук *ъ*, а не *o* такої зміни немає, наприклад: *вовкъ, лобъ, жовтий*. Проте ця зміна відбувається в словах зі значенням здрібнілості, утворених від тих, у яких таке чергування *o, e* з *i* не відбувається, наприклад: *сирота – сирітка, брова – брівка* і т. д.;

– зміна *e* в *o* після шиплячих, наприклад: *чоловікъ, чого, чотири, шостий*;

– зміна *o* в *y* в дієсловах, що закінчуються на –*овати*, наприклад: *ночувати, цілувати*;

– перехід слов'янського *юса* не лише в *y*, як у російській мові, але в окремих випадках і в твердий *и*, і в м'який *і*, наприклад: *діброва, заміж, глибокий*;

– зміна *ь* в *іо* в тих випадках, у яких ця старослов'янська буква переходить в *e*: *сліоза* замість *слеза*;

– підставлення для милозвучності голосних звуків, а саме: *и* на початку слів, у яких трапляється збіг приголосних, наприклад: *Ильвов* (місто Львів), *ильнувати, иржа, ирвати*;

– поява вставних голосних *o* та *e* на місці редукованих *ъ* та *ь*, наприклад: *мозок*, а не *мозк*;

– заміна старослов'янських *ы* та *и* малоруським *и*, тоді як у російській мові вони переходять в *o* або *e*, наприклад: *шия, мию*, а не *шея, мою*;

– взаємне чергування *y* та *в* залежно від збігу голосних чи приголосних звуків, наприклад: *учинок* і *вчинок*; *удію* і *вдію*; *в* ніколи не оглушується у *ф*, на відміну від російської мови;

– губні приголосні звуки завжди тверді: *бью, пью* або *мясо, любовь, голубь, степь* (чоловічого роду);

– приголосний *г* вимовляється, подібно до чеської та словацької мов, як латинський *h*, і лише в небагатьох словах – як *g* ...: *гудзикъ, гнітъ, ганокъ*;

- наявність приголосних *дж* і *дз*, наприклад: *дзбанъ, джгутъ, джерело, дзвінъ*;
- вживання гортанних *з, к, х* там, де в російській мові використовуються шиплячі, і, навпаки, вживання шиплячих на місці російських *з, к, х*, наприклад: *текти, берегти, могти*, а не *течь, беречь, мочь; ляжу (лягу), бережи (береги)*;
- вставний звук *л* у тих випадках, у яких у російській мові він зникає, наприклад: *сплять, мовлять, роблять*;
- пом'якшення приголосного *т* у III особі дієслів теперішнього часу, а приголосного *ц* – у кінці всіх слів, наприклад: *ходять, бачать, молодець, купець*;
- перестановка складів: *тверезий* (від *трѣзвь*), *наместо, намастирь*;
- утворення іменників, що закінчуються на *–енко*, звідки й виникло чимало українських прізвищ;
- утворення зменшувальних слів на *–енько, –онько, –енька* та ін., наприклад: *козаченько, дівчинонька*;
- виникнення зі слів, що закінчуються на *–ль* із попереднім приголосним, своєрідних закінчень із вставним голосним звуком: *журавель, корабель*;
- іменники зі значенням згрубілості, презирливості «закінчуються» на *–ка, –га*: *гадюка, злюка, волоцюга, катюга*;
- «закінчення» *–ці* рівнозначне старослов'янському і російському *–сть*, наприклад: *мудроці, любоці*;
- подвоєння приголосних звуків, якого немає в тих самих словах у російській мові, наприклад: *суддя, багаття, затишшя, насіння*;
- збереження голосних в іменах, що закінчуються на приголосні, наприклад: *Петро, Павло, Дніпро*. На відміну від польської та російської мов, українські слова закінчуються голосним звуком;
- приставлення різного роду приголосних – *в, з, й, л*, наприклад: *вікно, він, гармата, ледве* (російською *едва*);
- збереження в непрямих відмінках голосного звука, який у таких самих словах у російській та польській мовах пропускається, наприклад: *на лобі, по леду*, замість *на лбу, во рту, по льду*;

- звукосполучення *–ов* у родовому відмінку множини змінене на *–ів*, наприклад: *полів, лісів, лугів*;
- родовий відмінок однини іменників, на відміну від російської мови, закінчується на *–у*, наприклад: *поїхав добувати розуму, нема дощу*;
- збереження в давальному відмінку іменників закінчень *–ові, –еві*, які вживалися у старослов'янській мові, наприклад: *козакові, коневі*; подібність давального відмінка з місцевим, наприклад: *на козакові, на доброму коневі*;
- збереження звертань на *о, е, у, ю*, наприклад: *жінко, сину, земле, коню*. Задньоязикові гортанні *г, к, х*, на які закінчуються іменники в називному відмінку, кличному відмінку змінюються на шиплячі, наприклад: *чоловік – чоловіче, ворог – вороже*;
- на відміну від російської та польської мов, в українській мові форми двоїни розвинені краще, наприклад: *очима, дверима, плечима*;
- збереження у прикметниках чоловічого роду закінчень на *–ий* та *–ій*, жіночого і середнього – стягнених і нестягнених варіантів на *–ая* і *–а, –еє* і *–е*, наприклад: *добрий, добрая, добра, добреє, добре*, лише деякі прикметники чоловічого роду мають коротку форму: *зелен, молод*; значно частіше, ніж у російській мові, прикметники закінчуються на *–кий*: *швидкий, гнучкий, говіркий*. Усі ці прикметники, окрім зменшувальних, мають наголос на останньому складі;
- своєрідна форма числівників: *трійко, четвірко, двадцятєро*;
- займенники української мови відрізняються від займенників російської чи польської мов: *той (тот, ten), цей (этот), абиякий (кой–какой)*;
- відрізняються мови між собою також своєрідністю утворення прислівників, прийменників та сполучників, наприклад: *тутечки, тамечки, колись, ніколи, годі, ніж, під, біля або, бо, але, коли* тощо.

Петро Лавровський не погоджується з думкою, що нібито українська мова походить від польської. Учений наводить низку ознак, за якими польська мова відрізняється від української, а саме:

1. В українській мові немає звукосполучень *dz, dż* за винятком звуконаслідувань.
2. В українській мові зовсім немає *rz*.

3. Не властивий українській мові також перехід *t* у *c*.
4. В українській мові немає носових звуків.
5. Наголос в українській мові може стояти на будь-якому складі, а в польській – лише на передостанньому.
6. **Ѣ** не переходить в українській мові в **я** (Лавровський, 1863, Т. XIX, с. 1–10).

Історію не можна змінити. Історичні події можна а) описати правдиво, на основі наукових фактів; б) спотвори на догоду імперським амбіціям.

Тогочасна суперечка була суперечкою двох ідеологій – української та імперської. Українці доводили давність буття українського народу. Обстоюючи свої великодержавницькі погляди, представники російської офіційної науки стверджували, що спадщина Київської Русі IX–XIII ст. – надбання Росії.

Петро Лавровський був вченим, який пропагував шовіністичні погляди на походження та розвиток української мови. Важко уявити, щоб вченому такого рівня не були доступні давньоруські пам'ятки, у яких можна було побачити ознаки української мови.

Саме такі наукові твердження офіційної як російської, так і «советської» науки призвели до помилкового уявлення про велич «Россеї». Віддаючи належне науковому таланту відомого російського вченого XIX століття, помилковою є підтримка його аксіоми про походження української мови.

Абсолютно невиправданим називати українцем особу, яка, нарівні з іншою країною, певний час проживала в працювала в іншій державі. Не територія визначає національну приналежність. Національні почуття формуються, за висловом Остапа Вишні, «з маминої циці», тобто від народження. Саме генетичний код і є вирішальним показником народності.

Література

- Білоусенко, П. (2019). Історико-дериватологічні студії П. О. Лавровського. *Петро Олексійович Лавровський: Наукова і науково-критична спадщина. Збірник наукових праць*, Київ. С. 98–112.
- Брокгауз Ф., Ефрон І. (1895). Энциклопедический словарь. 1895. Т. XVII. С. 215.
- Лавровский П. (1858). Описание семи рукописей Императорской С.–Петербургской публичной библиотеки. *Чтение в Императорском Обществе истории и древностей российских*. Кн. 3. Отд. 111. С. 71–74.
- Лавровский П. (1859). Обзоръ замѣчательныхъ особѣнностей нарѣчя малорусского сравнительно с великорусскимъ и другими славянскими нарѣчьями. *Журналъ Министерства Народного Просвѣщения*. № 6. Ч. II. Отд. 2. С. 225–266.
- Лавровский П. (1861). Отвѣтъ на письма г. Максимовича къ г. Погодину о нарѣчїи малорусскомъ. *Основа*. С. 14–39.
- Лавровский П. (1861). По вопросу о южно-русскомъ языкѣ (Письмо къ редактору). *Основа*. С. 77–83.
- Лавровский П. (1863). О нѣкоторыхъ фонѣтическихъ и грамматическихъ особѣностяхъ южнорусского (малорусского) языка, несходныхъ съ веѣликорусскимъ и польскимъ. *Журналъ Министерства Народного Просвѣщения*. Т. XIX. С. 1–12.
- Максимович М. (1829). Мнение о малороссийскомъ языке и правописание онаго. *Вестник Европы*. № 20. С. 299–327.
- Малороссийскія песни М. Максимовича (1829). *Вѣстник Европы*. № 20. с. 265–288.
- Півторак Г. (2019). Українська мова в наукових працях П. О. Лавровського. *Петро Олексійович Лавровський: Наукова і науково-практична спадщина. Збірник наукових праць*. Київ. С. 8–12.

- Погодин М. (1856). Записка о древнем языке Русском. Письмо к И. И. Срезневскому. *Известия Императорской Академии Наук по Отделению русского языка и словесности*. Т. V. С. 70–92.
- Українська мова. Енциклопедія (2004). Київ. 290 с.
- Срезневський І. (1996). Взгляд на памятники украинской народной словесности. *Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія*. Київ. 1996. С. 67–68.
- Срезневський І. (1887). Мысли об истории русского языка. Читано на акте Императорского С.–Петербургского университета 8 февраля 1849 года. СПб. 164 с.

